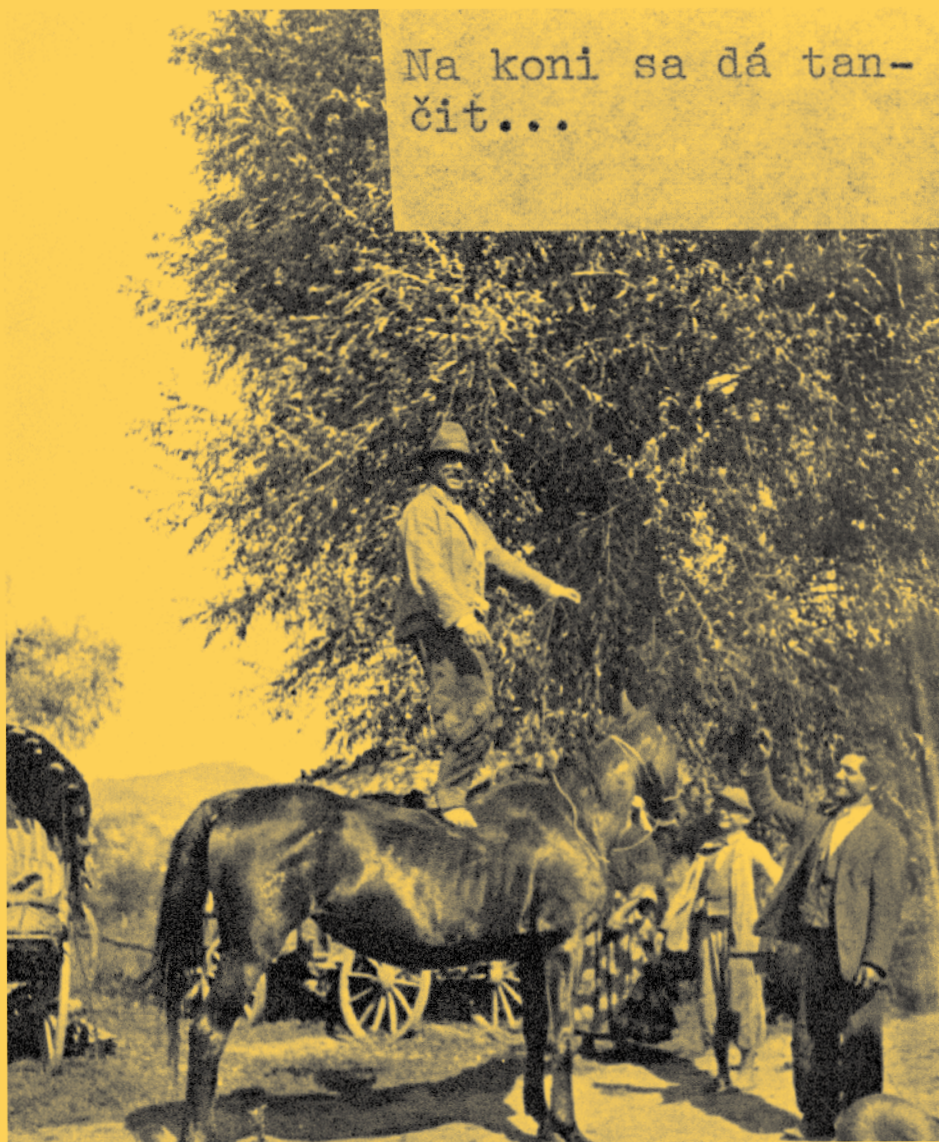

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2016

Na koni sa dá tan-
čiť...

Romano džaniben

časopis romistických studií | 23. ročník | 2/2016

Na obálce:

Borovanští Romové zachyceni Jozefem Kolarčíkem-Fintickým ve Finticích u Sekčova.

Muže na koni se nepodařilo identifikovat. Muž pod koněm je borovanský Rom přezdívaný Dadki, vedle něj stojí jeho syn Partyty. Identifikovala je Dadkiho nejmladší dcera Sedra narozená ve čtyřicátých letech 20. stol., nyní žijící ve Velké Británii. | Autor: Jozef Kolarčík-Fintický | Uložení originálu: Slovenská národná knižnica - Literárny archív; sign. A XXVI-489; fotografie: „Cigán tancuje na koni“, Fintice pri Sekčove.

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

- Markéta Hajská
„Polokočovníci“ / Migrační trajektorie olašských Romů
na Prešovsku od poloviny 19. století až do zániku kočování 7
- Jan Ort
Migrace z východoslovenské vesnice.
Historický přehled a současné modely 39
- Plamena Stojanová
Sociální a ekonomické změny v životě bulharských
„občanů cikánského původu“ (1944–1989) 71

NERECENZOVANÁ ČÁST

- Milada Závodská a Lada Viková
Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války
v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita
a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946 107
- Pavel Kubaník, Jan Ort
Sas o ľudos pre bida. Paľis imar lokores avilam ke amende,
the o gadže the o Roma. / Lidé na tom byli špatně.
Potom už jsme pomaloučku přišli k sobě, i gádžové i Romové.
Rozhovor s paní Zuzanou Sivákovou 125
- Jan Ort
O Roma Miroľatar / Romové z Miroľe 145
- Andrej Giňa a Stáňa Miková
Pozdravy do/z Rokycan 159
- RECENZE | ANOTACE 193**

Sas o ľudos pre bida. Paľis imar lokores
avilam ke amende, the o gadže the o Roma.
/ Lidé na tom byli špatně. Potom už jsme
pomaloučku přišli k sobě, i gádžové i Romové.

Rozhovor s paní Zuzanou Sivákovou
(1932, Miroľa – 2014, Nižný Komárnik)
(Rozhovor vedl a nahrál Pavel Kubaník,
upravil a do češtiny přeložil Jan Ort)

*Rozhovor s paní Zuzanou Sivákovou vznikl v květnu roku 2012, když jsme obec Nižný Komárnik krátce navštívili s Pavlem Kubaníkem a Viktorem Elšíkem. V rámci dialektologického výzkumu romštiny jsme nahrávali v lokalitách svidnického a bardějovského okresu. V jedné z těch lokalit, obci Krajná Bystrá, nahrával Pavel Kubaník s paní Helenou Karalovou (*1934, Kružľová), která nás odkázala na svou velkou kamarádku Zuzanu Sivákovou do Nižného Komárniku. Romové v Nižném Komárniku dodnes vzpomínají, jak se dříve obě přítelkyně chodily vzájemně navštěvovat dva kilometry přes kopec, povídal si dlouho do noci a pak se vyprovázely domů. Jedna vyprovodila domů druhou, druhá pak zase první a takhle prý přešly kopec několikrát. Za paní Zuzanou Sivákovou jsme se zastavili hned druhý den, rozhovor s ní vedl Pavel Kubaník a já jako student 2. ročníku romistiky jen tiše pozoroval. Když jsem o dva roky později, v říjnu 2014, navštívil obec Nižný Komárnik znovu, jako prvního jsem potkal Jána Siváka (*1953, Nižný Komárnik), syna paní Sivákové. Vzpomněl si na mě a hned se mi svěřil, že jeho maminka je na tom zdravotně špatně a leží v nemocnici ve Svidníku. S paní Sivákovou jsem se již podruhé nesetkal, v listopadu 2014 zemřela.*

*Rozhovoru s paní Sivákovou (označena jako Z. S.) se aktivně účastnil právě její syn Ján Sivák (označen jako J. S.). Z účastníků nahrávací situace do výsledné podoby rozhovoru jednou větou zasáhl i syn Jána Siváka, tedy vnuk paní Sivákové, Rastislav (*1987, Nižný Komárnik; označen jako R. S.). Oproti původní nahrávce byl rozhovor částečně upraven. Ve prospěch plynulosti výsledného textu byly vypuštěny pasáže, které přímo nesouvisely s životem Zuzany Sivákové, a v rámci další ediční práce byla vynechána či upravena jednotlivá slova, případně celé věty. Zachovány naopak byly některé uvozovací věty, komentáře k nahrávací situaci a humorně zamýšlené poznámky, a to ve snaze postihnout atmosféru celého rozhovoru. Stejně tak byla zachována například tazatelova otázka na „dobrosrdečného Němce“, ačkoli ze strany paní Sivákové zůstává nezodpovězena. Jednotlivé výpovědi respektují časovou posloupnost rozhovoru, ačkoli*

Obr. 1: Zuzana Siváková (vlevo) se svojí kamarádkou, paní Skarupovou, Nižný Komárnik |
 Autor foto: D. Obšasníková | *Romano nevo lil*, 2010.

ne vždy dodržují chronologii událostí v životě paní Sivákové. Na místech, kde by zachování původní struktury rozhovoru mohlo být matoucí, byly doplněny komentáře.

Nutno ještě připomenout, že na zpracování rozhovoru se podílela celá řada dalších osob. Nahrávku jsme se spolužáky z romistiky přepisovali v rámci kurzů romštiny vedených Pavlem Kubaníkem. Na jejím výsledném přepisu se tak podíleli Tereza Sošíková, Romana Hudousková, Veronika Štětínová, Michal Mižigár, Michal Bečvář, Marek Šarišský a Kateřina Machová. Finální přepis a překlad jsem pak konzultoval především s vnuky Zuzany Sivákové, Rastislavem a Lubošem Sivákovými, dále pak se Slavomírem Horváthem a Emílií Donovou.

Při zápisu romštiny jsem se snažil zachovat specifika užívané variety, ta je typická především zachováním konsonantické skupiny -ndr- (mindro, mandro). Slova, jejichž užívání však variuje na hláskové úrovni, jsem sjednotil, a to směrem ke standardům zápisu romštiny (či < ci, či; andre < are, ande, andre; andal < adal, andal; kodoj < kodoj, kodej, kode; kadaj < kade, kadej, kadi). Naopak ponechávám distinkci ajcík/kajcík, vzhledem k tomu, že sama může rozlišovat styl. Ponechal jsem rovněž standardní zápis slova ģindardo, ačkoli ģ má v dané varietě především v iniciální pozici tendenci přecházet v g (gindardo, gives). Sponu jsem sjednotil na převažující sas (< sas, has), naopak jsem zachoval distinkci sas/esas. U tazatelovy romštiny jsem respektoval konzistentně užívané has, stejně jako zápis odlišné hláskové podoby slov pametinel a mindig oproti pamecinel a medig (zde opět sjednoceno medig < medig, midig) paní Sivákové. Romštinu tazatele jsem pak upravoval jen na místech zřetelných přechů. Při

uvedených zásazích jsem jednak zohledňoval většinově užívanou variantu, ale i vlastní znalost variety romštiny užívané v rodině paní Sivákové. Kurzívou jsem zapisoval přepnutí do slovenštiny, respektive do rusínštiny. Typicky se tak jednalo o citaci přímé řeči nebo o celé vazby v některém z neromských jazykových kódů v rámci romské promluvy (např.: „Tak to je.“ „Cez internet.“). Kurzívou jsem zapisoval rovněž jednotlivá slova neromského jazykového kódu, která zůstala v romštině neadaptovaná (např.: použité rozdíl oproti adaptovanému rozdílis, které se v komárnické varietě romštiny běžně používá). Naopak kurzívou jsem neoznačil přejímky, jejichž znění se od majoritního kódu sice nemění a nenesou tedy zřetelnou známku adaptace, ve sledované varietě jsou nicméně zaužívané a nemají svůj ekvivalent v adaptované formě.

Paní Siváková se mezi komárnickými Romy i v rámci celé vesnice těšila váženému postavení. Stejně tak Romové dnes nahlíží na romštinu, kterou užívala její generace. Ta v sobě měla ještě nést pativ (úctu), která se podle místních Romů u mladé generace vytrácí. Potvrdilo se mi to, když jsme nahrávku s paní Sivákovou poslouchali s jejími vnuky Rastislavem a Lubošem za účelem finálního přepisu a dovysvětlení nejasných míst. Oba její vnuci užívaný jazykový styl pozitivně a s úctou reflektovali. Tento charakter jazyka paní Sivákové jsem se pokusil zachovat užitím spisovné češtiny v překladu celého rozhovoru. Současně jsem tak chtěl narušit automatickou asociaci Romů s lidovými vypravěči, kterým spisovná varianta češtiny nenáleží.

Jan Ort

Te mange šaj phenen kavka pal tumaro dživipen, kana a kaj narodindan, so tumenge pametinen, sar sanas čhajorake mek.

J. S.: Ta beš kadaž, avka de duma.

Z.S.: So dava duma?

J. S.: Ta so, ta khatar sal, kadava, av beš! Av beš tuke kodoj, kaj te šunel tut feder!

Z.S.: Ta phenen pal e vojna. Pal e vojna sas bida, bari! Sas bari bida, vakinenas o Roma het! Pal o veš amen mukarinahas a kajso esas. O Němci phirkernas, le ľudos avri tradenas andal o khera. Avka džahas het, džanas le zajdenca o ľudos het, ta na sas pokojos le ľudos. Kaj zarvinelas e rat, kodoj presovnas le čhavenca. Samas vakimen avri, dži Perješiste samas. Kodoj sas man phen, pro Solivaris, ta kodoj samas. Aľe kodoj sas mek buter Roma sar amen, ta gejlām kodarig het, avilām Kukovate. Kukovate ajcik Roma, andre kajsi balanda sas bari, kaj phirkernas o Roma varekana. O gadže phirnas pre buta. Avilām kodoj, le dadeskero avka sar džamutro amen iľa kodoj ke peste. Ta samas kodoj das keci, može samas das trin kurke abo štar a palis imar amen mukhlām khere te avel, imar avelas česko legija. O slugadža. O čhavoro amenge muľa, bida sas, no! Bo le grenca džanas pro ľudos, na bajinenas! Scirdelas o piskos le greske a o graj mušinlas te chutel! Denašenas o ľudos jagatišagoha. Kajso esas. O murša phirnas te kerel kola detungi, o Romňa, savi sas slobodno, ta mušinelas te džal andre kuchňa o bandurki te randel. Mušinenas te džal, pre bida samas. Me imar pamecinav mištes, so hin oda. Ta vakinahas, vakinahas, phirahas opre tele, kadaž na kadaž, kadaž na kadaž, kaj e rat zarvinlas, kodoj o Roma presovnas le čhavenca.

J. S.: A te chal kavka sas, chaben?

Z.S.: Te chal? Ta andre zajda lelas. Me imar la daha phiravas andro gav. He, džalas e daj andro gav, ta e daj mindri džanelas německones duma te del. Ta amen andre dar na samas, bo dareso o Němci penge denas duma a e daj maj len previsarlas. Imar o Němcos na džanelas, so te phenel, te del duma, bo e daj džanelas. A jon denas amen mandro, kola komisňaka denas amen.

J. S.: Sas ajse mandre, kola pen darekana meňinlas. E baba džanelas the maďarskones the německones.

Kadi bešenas o Němci angle vojna mek?

Z. S.: Joj, o Němci bengas sas, šarkaňa. Amen na bešahas kadaž, Mirolate bešahas. A kodoj ajcik Němci avile andro kher, kaj na sas kaj phabaha te čhivel! Kajcik Němci. A takoj zamiňinenas, mini thovkernas andre zahoroda. Taj skidňam amen, avila pal amende motoris a gejlām Staškovciste. Staškovcistar palis avila mek motoris a thode amen andro motoris a gejlām dži Perješiste.

Mohla byste mi povědět o svém životě, kdy a kde jste se narodila, co si pamatujete, když jste byla ještě malá holčička...

J. S.: Tady si sedni a povídej.

Z. S.: A co mám říkat?

J. S.: No co, tak odkud jsi a tak, pojd' si sednout. Pojd', sedni si, ať tě lépe slyší.

Z. S.: Tak říkáte o válce. Za války byla velká bída. Byla velká bída, Romové byli evakuováni pryč. Plahočili jsme se po lesích, tak to bylo. Chodili Němci a vyháněli lidi z domů. Tak jsme šli pryč, lidé šli se zajdami pryč, neměli klidu. Kde padla noc, tam přespali i s dětmi. Byli jsme evakuováni, skončili jsme až v Prešově. Tam jsem měla sestru, na Solivaru, tak tam jsme byli. Ale kromě nás tam bylo ještě víc Romů, tak jsme odtamtud odešli, přišli jsme do Kukové. V Kukové byla spousta Romů v takové velké stodole, kam dříve Romové chodili. Gádžové chodili za prací. Přišli jsme tam, vzal nás tam k sobě tátův jak kdyby zeť. Tak tam jsme byli jak dlouho, možná tři nebo čtyři týdny, a pak už jsme se vydali domů. To už přicházela česká legie, vojáci. Zemřelo nám dítě, prostě byla bída! Oni šli proti lidem s koňma, jim to bylo jedno! Stáhnul koňovi pysk a kůň musel vyskočit! Lidé utíkali a křičeli. Tak to bylo. Muži chodili kopat zákopy, ženy, které byly svobodné, tak musely do kuchyně škrábat brambory. Museli jít, byli jsme na tom bídě. To já si dobře pamatuju, co to je. Tak jsme utíkali, utíkali, chodili jsme sem tam, všemožně, kde padla noc, tam Romové přespali, i s dětmi.

J. S.: A měli jste co jíst, jídlo bylo?

Z. S.: Jíst? Tak to se bralo do zajdy. Já už jsem chodila s mámou do vesnice. Máma šla do vesnice a moje máma totiž uměla mluvit německy. Tak my jsme se jich úplně nebáli, protože když si Němci něco povídali, tak máma je hned přechytračila. A ten Němec nevěděl, co má říct, co by říkal, protože máma uměla. A oni nám dávali chleba, ty komišňáky nám dávali.

J. S.: To byly takové chleby, tehdy se to měnilo. Babička uměla i maďarsky i německy.

Tady bydleli Němci ještě před válkou?

Z. S.: Jaj, Němci, to byli zvířata. My jsme tady nebydleli, bydleli jsme v Miroli. A tam přišlo tolik Němců do domu, že nebylo kam jablkem hodit! Tolik Němců. A ti to tam hned zaminovávali, dávali miny do zahrad. Tak jsme se sebrali, přijelo za náma auto a jeli jsme do Staškovců, potom ještě přijelo auto a naložili nás a ze Staškovců jsme odjeli až do Prešova. Tam už byla taková velká hala, strašně dlouhá, to si pamatuju, a byla tam spousta sena.¹ A jak v noci přiletěla letadla, jak

¹ Patrně odkazuje k obci Kuková.

Imar kodoj kajsi hala sas bari, dindard'i fejs, pamecinav, a pherdo phusa esas. A sar raŭi avile o letadla, sar jekhvar chudne te marel, te priskinel, ta oda ajsi bliskota,  a previsa olas kavka o letadlos. A obdikhelas,  i oda civila  i  emci, a sas g d e  emci, marnas *do  ivoho Boha*, marnas. Bombardinenas. Ta sas o  udos pre bida.

Tumen kaj ul lan? Andre savo gav?

Z. S.: Miro ate.

Oda sar po gad ikanes?

Z. S.: Miro a.

A kodarig imar mu inenas te vakinel?

Z. S.: Imar mu inahas te vakinel, o motora avile, tradne avri le  udos, the pe ones d anas the  elijak. Kaste sas graja, be elas, sar o gad e. Savoro sa d alas het.

Oda  a o Roma abo he o gad e?

Z. S.: Sa, calo gav, calo gav. Calo gav d alas het, o mur a sem tam dena enas andro potokos, partizana esas. Palis sar imar obe te o partizana, ta imar  unoro kavka chra inenas le  udos.  emci imar palis ko ostatkos na bajinde, bo jon duminde,  e jon vihrajinena.

A Miro ate be enas o  emci angle vojna? Angle vojna.

Z. S.: Na.

Na.  a avle sar has o mariben, ta avle o  emci.

Z. S.: Ha.

Has kodi he o gardisti? Miro ate?

Z. S.: Gardisti, oda o  emci sas kola gardisti. Kola, kaj len kajse bl chi sas kadaj pr'oda. Ta koda na bajinenas, kova marnas *do  ivoho Boha*. Na bajinenas  i Rom ni phari sas  i so, leske jekh esas.  udos kernas. Mek pojekh  emcos sas mre Devlestar, mek avka, a e kala sas beng.

 aj amenge phenen vareso pal oda  emcos, so has „mre Devlestar“, kavka sar phend an akanakes? Oda la ho  emcos, savo jov has?

Z. S.: Me kavka igen a  na pamecinav, bo oda so,  hajori, ta so? Das ochto ber  mange esas, ta me  a kavka pamecinav.

Ale phend an pojekh  emcos has „mre Devlestar“.

Z. S.: Ta pojekh sas mre Devlestar, a e pojekh sas the beng. Na bajinlas. A kola

jednou začla pálit, tryskat, to byla taková blýskavice, to letadlo se jenom převrácelo. A zkoumalo, jestli jsou to civilisti nebo Němci, a byli to gádžové, Němci, stříleli po nich hlava nehlava. Bombardovali. A lidé na tom byli špatně.

Vy jste se narodila kde? V jaké vesnici?

Z. S.: V Miroli.

A gádžovsky se to řekne jak?

Z. S.: Miroľa.

A odtamtud jste museli utíkat?

Z. S.: Už jsme se museli evakuovat, přijela auta, vyhnali lidi, tak jsme šli pěšky a všelijak. Kdo měl koně, tak seděl, jako gádžové. Všechno to šlo pryč.

A to jenom Romové nebo i gádžové?

Z. S.: Všichni, celá vesnice, celá vesnice. Celá vesnice šla pryč, chlapi utíkali do potoka, to byli partyzáni. A jak už to partyzáni obsadili, tak už trošku ty lidi chránili. Němce už ke konci nic nezajímalo, protože si mysleli, že vyhrajou.

A v Miroli bydleli před válkou Němci? Před válkou.

Z. S.: Ne.

Ne. Takže Němci přišli, až když byla válka.

Z. S.: Ano.

A byli v Miroli i gardisti?

Z. S.: Gardisti, to ti Němci byli gardisti. Ti, co měli takhle ty plíšky na tom. Oni se s tím nepárali, mlátili hlava nehlava. Jim to bylo jedno, jestli byla ženská těhotná nebo ne, jemu to bylo jedno. Dělali strašné věci. Ještě některý Němec měl dobré srdce, docela, ale tamti byli zvířata.

Můžete nám říct něco o tom Němci, co měl dobré srdce, tak jak jste teď říkala? Ten hodný Němec, jaký on byl?

Z. S.: Já si to už až tak moc nepamatuju, protože co já, já jsem byla holčička, tak co? Bylo mi tak osm let, to já si tolik nepamatuju.

Ale řekla jste, že některý Němec měl dobré srdce.

Z. S.: Tak některý měl dobré srdce, jiný byl zas jak ďábel. Tomu to zase bylo jedno. A nejhorší byli ti, jak měli ty plíšky, ti byli nejhorší. Nakonec tam ještě byla taková hromada, to byl vybraný hnůj. A on si tam udělal takový bunkr a tam zůstal. A měl spoustu zbraní. Tak pořád střílel, na nic se neohlížel, střílel. Byli tam partyzáni,

esas jekhoršeder, kaj len kola blachi esas, kola sas jekhoršeder. A mek pro ostatkos kadaj sas kajsi bari hromada, avri kidno oda hnojos. A jov kodoj peske kerda kajso detungos a ačhila kodoj. A pherdo zbrañi les esas. Avka livinkerlas, na bajinlas a livinelas. Partizana sas a džanas opre česko legija a jov avka livinkerlas. Zas sar les chudne, ta les phandle pal o tangos. Avka les cirdenas dži pre Dukla a pal e Dukla pale a čhide les tele plajiha, imar sas murdardo.

Leperen mek le partizanen?

Z. S.: Ta partizana sas ludos, bojinenas, čore sas, bojinenas savo hodno sas, či chanas či na chanas, na birinelas, na birinelas, ałe bojinelas. Gadže pen kidenas partizanenge, kidenas pen opre andro vojenska renti a džanas te bojinel.

J. S.: Sas the o Roma kadarig, so sas andre vojna, bojinenas. Kadaj sas jekh Rom, jov imar muła čirla, jov mek andre peršo svetovo vojna bojinlas. Sas kadarig Komarñikatar. Kadarig murša bojinenas kajse, terne čhave, ta len kidenas pre vojna. Ta me na pamecinav, hoj so me... Ałe so kola phure Roma denas duma, ta šunahas.

Me šundom, hod' o Roma varekana garuvenas le partizanen.

Z. S.: Ta o Roma garuvenas, bo vaš lenge ačhonas o partizana. Bojinenas vaš lenge, vaš o ludos, na? The kadaj jekh gadži, Opruňa Komarñikate, le Svobodas tiš zachrañinda. Avile o Němci te rodel kodoj, te previsarkerel savoro a joj pre leste bešta, jov pes zhorbinda a joj pre leste bešta, sas la kajse d'indarde rokli a za bešta les. Ta les zachrañinda.

J. S.: O Ludvik Svobodas, so sas o prezidentos. Jekh gadži Oprunestar.

Z. S.: Chrañinenas, ta chrañinenas. The amen kecen zachrañindam. Joj, e daj ňebožtičko mindri, kecen zachrañinda ludos kavka. Avenas o Němci andro kher, ňurci avenas andro kher, dikhenas, thovnas le ludos jekh sera, aver sera a jon avka phirkernas pal oda te rodel, či nane partizana. A te arakhlahas darekas andro kher, ta murdardahas amen savoren, kecik samas andro kher. Roma adarig Bistratar ke amende avile, Komarñikatar kadarig ke amende avile. Kaj hodno samas, kodoj len thovahas, kaj te presoven, kaj thodamas len. Ta kajso esas. Avilam khere pal e vojna. Imar na sas, imar pes skončinda e vojna, avilam khere, na sas so te chal. Na ča o Roma, ałe the o gadže. Kola murdarde graja kaj esas, ta džanas, čhingernas o Roma, o gadže. Po jekh gono mas anenas, khere thovnas, ta kavka koleha le čhaven živinenas. Bo na sas so, sar pes te chudel, savoro. Kajse phuva, bandurki sas posadzimen, kaj jojoj... a so na hodno sas, hoj savoro marchomen, savoro marchomen esas, ta kodova sa zamiñimen, savoro. Daranas pen ludos, o granati pherdo čivkerkerdo šadzi. Andre šparheta thovnas o mini. Ta čače. Amen avilam khere Mirolate, a o Rusi avile a phenen amenge kavka, kaj te na thovas jag, medig jon na džana te dikhel. Avka gele andre šparheta, obdikhle, andro bov, savoro. Kidne avri o granati, o mini kidne avri, avka palis už phenen: „*Môžete si naklasti ohne, už môžete si isti variti.*“ Ta sas o ludos pre bida, palis imar lokores avilam ke amende, the o gadže the o Roma. Taj kavka.

postupovala česká legie a on takhle střílel. Ale pak zase když ho chytili, tak ho přivázali za tank a takhle ho táhli až na Duklu a z Dukly zpátky. Pak ho shodili dolů ze svahu, už byl zabítý.

A pamatujete si ještě partyzány?

Z. S.: Tak partyzáni, to byli lidé, bojovali, byli chudí, bojovali, co mohli, ať už jedli nebo nejedli, když nemohli, nemohli, ale bojovali. Gádžové, ti se dávali k partyzánům, navlékali se do vojenských šatů a šli bojovat.

J. S.: Ale tady byli i Romové, co byli ve válce, bojovali. Byl tady takový jeden Rom, už teda dávno zemřel, a ten bojoval ještě v první světové válce. Byl odsud, z Komárnika. Chlapi odsud byli ve válce, co byli ti mladí, brali je do války. Já si to nepamatuju, protože co já... Ale poslouchali jsme to, co povídali starí Romové.

Já jsem slyšel, že Romové někdy partyzány schovávali.

Z. S.: Ano, schovávali, protože se jich partyzáni zastávali. Bojovali za ně, za lidi, ne? A tady jedna gádžovka z Vyšného Komárnika zachránila Svobodu. Přišli to tam prohledávat Němci, všechno převraceli a ona si na něj sedla, on se skrčil a ona si na něj sedla, měla takové dlouhé sukně a zasedla ho. Tak ho zachránila.²

J. S.: Ludvík Svoboda, co byl prezident. Jedna gádžovka z Vyšného.

Z. S.: Chránili, chránili. I my, kolik jsme jich zachránili. Joj, moje nebožka maminka, kolik takhle zachránila lidí. Přišli Němci do domu, vtrhli tam, prohledávali, postavili lidi na jednu stranu, na druhou stranu a takhle chodili hledat, jestli někde nejsou partyzáni. A kdyby někoho v domě našli, tak by nás zabili všechny, všechny, jak jsme v domě byli. Přišli k nám Romové z Bystré i Romové tady z Komárnika k nám přišli. Kde jsme mohli, tam jsme je nechali přespat, kam jsme je jen tak mohli dát. Takhle to bylo. Po válce jsme se vrátili domů. To už válka nebyla, už skončila. Přišli jsme domů, neměli jsme co jíst. Nejen Romové, ale ani gádžové. Jak tam byli ti pozabíjení koně, tak Romové šli, odřezávali si, i gádžové. Odnegli si pytel masa, skladovali to doma a tak živili děti. Protože nebylo co, čeho se chytit. Takové pole, brambory byly posázené, ale jojojoj, to nebylo možné, všechno zmrzlé a všechno zaminované. Lidé se báli, všude byla spousta granátů. Do kamen dávali miny. Opravdu. My jsme přišli domů do Mirole a Rusové přišli a říkají, že nemáme rozdělovat oheň, dokud to nezkontrolují. Tak zkontrolovali kamna, pec, všechno. Vysbírali granáty, vysbírali miny a potom už říkají: „*Můžete si naklasti ohně, už můžete si istí variti.*“ Tak lidé na tom byli špatně, potom už jsme pomaloučku přišli k sobě, i gádžové i Romové. Takže takhle.

² Ve své knize „Z Buzuluky do Prahy“ Svoboda (1985) nic takového nezmiňuje.

Tumen avlan khere khatar? Perješistar abo...

Z. S.: Perješistar avilam Kukovate, Kukovatar avilam palis, pamecinav. Imar avilam ke Štavnika a Štavnikate amenge muľa o čavoro. Avile o slugadža, rati, česko legija, natrepinde pen pherdo andro kher. Kajso, so les sas čhavore khere, ta bavinlas pes leha. Me džanav či jakhorendar chudňa či so, dži tosara o čavoro hotovo esas. Ale kaj les paronaha, te na sas kaj te paronel, bo zamarchomen e phuv esas. O phral gejl'a, o Michalos, o gadžo diňa amen deski, hoj zmarde leske kajso mochtoro, a kodoj jekh gadžo sas paromen vareso, taj kidne avri e charori kodoj paš o gadžo the thode les. The dži do adadžives kavka ačhiľa koda čavoro. Ta so majindam te kerel? Avka kodarig amen chudňam, avilam varesar lokores khere.

Ta pale khere avlan, Mirolate.

Z. S.: Avilam khere andro kher, ta phenav tumenge, že oda avile mek o Rusi, obdikhle savoro, či nane zamiňimen savoro, kidne avri o mini, o granati, savoro. Opre andre oda sas e mina, cirdne avri, avka palis thođa e daj mindri jag.

Kaj tumen dodžanlan, hod'e vojna skončinda?

Z. S.: Ta bo imar avlas e česko legija, imar avenas kodarig. Amen džahas imar pal e česko legija khere, bo imar amenge phende: „Už můžete jiti domji pomaly.“ Bo phenel: „My už ideme, už sa nebijte ničeho.“ Sas o Němci, o Rusi marnas do živoho Boba, sar les jekhvar pekela la pažbaha a takoj murdarlas les. Ča jačinenas sar bengala kola Němci.

A oda kavka calo gav putinenas pal aver gava? Abo či tumari familija a aver familiji gejl'e avre smeroha?

Z. S.: Calo gav džalas.

J. S.: Calo, denašenat het. Jon prikľad kavka sas. Že prikľad avenas pal e Dukľa kadarig cez Poľsko, rozumines, avnas o Němci a ľivinkernas proti Rusi, kada, ta o ľudos savoro denaškernas čim dureder, čim dureder, rozumines.

Kavka jekhetane?

J. S.: Tak, spolu, savore a medig na skončinda e vojna. Kavka kernas. A na či o Roma, the o gadže, savore džanas het, bo akaj zľabarde avri o gav calo, savoro, kaj Komarňika. So kadaj jekbareder boji, so pre Dukľa.

Ta Mirolate ačhile čuče khera.

Z. S.: Oda na či Mirolate, ale sa. Kadarig Komarňikakere, kala, Bistrakere, Komarňikakere, kola Roma sa denašenat het, čim dureder, bo kadi boji sas bare. Le čhavenca.

J. S.: A sar imar pregejl'a kodi fronta imar, sar pes skončinda e vojna, avka visaľonas pale khere o Roma.

Vy jste přišli domů odkud? Z Prešova nebo...

Z. S.: Z Prešova jsme přišli do Kukové, potom jsme přišli z Kukové, to si pamatuju. To jsme přišli do Štiavniku a ve Štiavniku nám umřelo to dítě. Přišli vojáci, večer, česká legie. Nacpalo se jich do domu plno. Jeden, který měl sám doma děti, si s ním hrál. Já nevím, jestli ho uhranul, nebo co, ale do rána byl s dítětem konec. Ale kam ho pohřbíme, nebylo ho kam pohřbit, protože zem byla zmrzlá. Bratr Michal³ šel ke gádžovi, ten nám dal desky, tak mu sbili takovou malou rakev. Byl tam pohřbený nějaký gádžo, tak mu vykopali menší díru vedle toho gádže a tam ho dali. A zůstal tam tak až dodneška. Co jsme měli dělat? Potom jsme se odtamtud vydali dál, nějak jsme pomalu došli domů.

Takže jste se vrátili domů, do Mirole.

Z. S.: Přišli jsme domů, do domu, a jak říkám, přišli ještě Rusové, všechno prohlédli, jestli není všechno zaminované, vybrali miny, granáty, všechno. Byla tam mina, vytáhli ji, pak moje máma rozdělala oheň.

Kde jste se dozvěděli, že skončila válka?

Z. S.: Protože už přicházela česká legie, už odtamtud přicházeli. My jsme šli za nimi, protože nám řekli: „*Už můžete jít domji pomaly.*“ A říká: „*My už ideme, už sa nebijte ničeho.*“ Byli tam Němci, Rusové je mlátili hlava nehlava, jak ho jednou praštil pažbou, tak ho rovnou zabil. A Němci jenom ječeli až hrůza.

A to jste takhle putovali po jiných vesnicích celá vesnice? Nebo jenom vaše rodina a ostatní rodiny šly jiným směrem?

Z. S.: Celá vesnice šla.

J. S.: Celá, utíkali pryč. To bylo například takhle. Přicházeli z Dukly, tady přes Polsko, rozumíš, přicházeli Němci a stříleli proti Rusům, tak, a lidé utíkali co nejdál, co nejdál, rozumíš.

Dohromady?

J. S.: Tak, spolu, všichni, dokud neskončila válka. Takhle to dělali. A ne jenom Romové, i gádžové, všichni odcházeli pryč, protože tady vypálili celou vesnici, celý Komárník. Tady byly největší boje, na Dukle.

Takže v Miroli zůstaly jen prázdné domy.

Z. S.: To nejen v Miroli, ale všude. Tady z Komárnika, z Bystré, komárničtí, ti Romové všichni utíkali pryč, co nejdál, protože tady byly obrovské boje. I s dětma.

J. S.: A když už přešla ta fronta, když skončila válka, tak se Romové vraceli zpátky domů.

³ Michal Grundza, později kovář v Krajné Polaně, kde také zemřel.

O khera ačhile kavka lače, na ačhila pes nič...

Z. S.: Němci calo gav labarde. Čačo. Ta pokam Němci, všade pherdo Němci sas. Le verdanenca, motora, motorki. A kadaj ke amende Komarňikate pro plajis, ajso mariben esas kadaj, ča dodňinlas. Jojoj, so kadaj Němci ačhile. Kada sar jekhvar prithode o Katuši. Ta oda ča o puli lecinenas. Jačinenas avka kadaj o Němci. Kadaj opre andre Čerešňa, kaj!

J. S.: Na sas len šanca proti Rusi. Sas feder o Rusi a hotovo, no. Ta so kereha.

Sar oda has pal e vojna? Te šaj mange phenen? Hod' tumen mek bešenas Mirolate palis pal e vojna?

Z. S.: Hej a mek palis bešahas, imar samas das jekh kurko khere. A mek pherdo Němci avile. Ale khatar kola Němci avile, me som diliňi khatar. Ale ta te dikhlñas e dražka, sar džanas, ta oda phendanas, kaj aňi jekh pindro, aňi kadaj, aňi kadaj. Oda kadava ča kavka sas čisto sar zlatos. Sar džanas le...

J. S.: Ale šun, jov tutar phučel kavka, že odava, sar pal e vojna. So, kaj salas, sar avlan Mirolate. Palis joj gejlā kodarig te služinel, kadaj Poľanka, Krajná Poľana. Ko gadže, bo oda darekana o Roma sa pre bida, na sas so te chal a kada. Ta bičhavras le čhaven te služinel, ko gadže. Rozumines. Phirnas pre maľa, le gurnenča, kada. Ta phirnas kavka, kodoj chalas, dživnas kodoj ko gadže. Avka palis gejlā Romeste. *Tak to je.*

A akanakes phendan, mek avle o Němci, palis, sar gejlān pale Mirolate.

Z. S.: Hej, mek avile. Mek andro gav sas zabava a jon mek sa avile. Poražimen Němcáka, ale khatar kodova avile, me som diliňi khatar. Kajcik čudos avile.

Ta imar na kernas nisavo bengipen.

Z. S.: Imar na, imar na sas nič, bo imar so? Imar len ola na domukhenas, o Rusi, o partizana, obešte savoro. Ta imar na.

A palis phenenas, hod' kavka dživenas igen čorikanes, hod' mušinenas grajen te chal. A palis oda preačhilas?

Z. S.: Imar palis polokes o ľudos ke pende doavnas. Oda na ča o Roma, ale the o gadže.

Mirolate mek bešen o Roma?

Z. S.: Na. Ňiko nič nane imar. O pheňa gele pro Čechi mindre. O phrala mule. Jekh phral mange muľa pro Čechi. Duj mule kadaj, ča jekh Poľankate a aver kadaj Komarňikate.

J. S.: Jon pen rozgele kodarig, bo jon sas ča jekh fajta. Jekh famelija džanes? Palis odgele o..., kola pheňa lakere pal o Čechi savore gejlē, o teti, ta me aňi len na prindžarav. Me len na dikhlom ňigda. A ča jekh kadi Komarňikate ačhila.

Domy zůstaly v pořádku, nic se tam nestalo...

Z. S.: Němci celou vesnici zapálili. Opravdu. Všude byla spousta Němců. S vozy, auty, motorkami. A tady u nás v Komárníku na kopci, tady byly takové boje, jen to dunělo. Joj, kolik tady zahynulo Němců. Jak jednou začali pálit z kašů, to pak bomby jen létaly. Němci tady jenom ječeli. A tady nahoře na Čerešni⁴, ale co!

J. S.: Proti Rusům neměli šanci. Rusové byli lepší a hotovo. Co nadělaš.

Jak to bylo po válce? Jestli byste mi mohla povědět. Vy jste ještě po válce bydleli v Miroli?

Z. S.: Jo, potom jsme ještě bydleli, už jsme byli doma tak týden. A ještě přišla spousta Němců. Ale odkud ti Němci přišli, to jsem blázen odkud. Ale kdybyste viděli ten chodníček, jak šli, to byste řekli, že ani jedna noha, ani tady, ani tady. To bylo celé čisté, jako ze zlata. Jak šli...

J. S.: Ale poslouvej, on se tě ptá takhle, jak to bylo po válce. Co, kde jsi byla, jak jste přišli do Mirole. Ona potom šla sloužit do Poľany, Krajná Poľana. Ke gádžům, protože tehdy na tom Romové byli špatně, nebylo co jíst a tak. Tak posílali děti sloužit, ke gádžům. Rozumíš. Chodili na pole, s krávama, a tak. Tak takhle chodili, tam jedli, žili tam u gádžů. A potom se vdala. *Tak to je.*

A teď jste říkala, že ještě přišli Němci, potom, když jste přišli zpátky do Mirole.

Z. S.: Jo, ještě přišli. Ještě byla ve vesnici zábava a oni všichni přišli. Poražení Němčouři, ale odkud přišli, to jsem blázen odkud.

Tak pak už nedělali žádné násilnosti?

Z. S.: Už ne, už nebylo nic, protože už co? Tamti už je nepustili, Rusové, partyzáni, obsadili všechno. Tak už ne.

A potom jste říkala, že jste žili v takové bídě, že jste museli jíst koně. To už pak přestalo?

Z. S.: Lidé už se potom trochu vzpamatovali. A to nejen Romové, ale i gádžové.

Žijí ještě v Miroli Romové?

Z. S.: Ne. Nikdo, nic, už ne. Moje sestry odešly do Čech. Bratři mi umřeli. Jeden bratr mi zemřel v Čechách.⁵ A dva zemřeli tady, jeden v Poľaně⁶ a druhý tady v Komárníku⁷.

4 Kopec u Nižného Komárníka, též označován jako vrch Obšár.

5 Jan Horváth, který byl za války odveden do pracovního tábora v Dubnici nad Váhom a následně byl v armádě (viz doplňující text).

6 Již zmiňovaný Michal Grundza.

7 Štefan Horváth, který se rovněž přiznal po válce do Nižného Komárníka.

Tumen kadaj gejlan romeste?

Z. S.: Hej, kadaj gejłom romeste.

Sar les prindžardan? Tumare romes?

Z. S.: Jov phirlas ke amende. Sas cikno, bavinahas amen jekhetane.

R. S.: *Cez internet.*

(smích)

J. S.: (smích) Phirnas pal o muziki, džanes kada. Čhave, terne chara. Sako kavka peske romňa arakhela.

Kadaj o Roma bešenat ča kadaj? Sar akanakes?

Z. S.: Hej. Pre kada than bešenat o Roma.

A kadaj bešenat buter Roma sar Mirollate?

Z. S.: Hej. Amen kavka o čhave amen zejdzinahas, imar samas bareder, po dvanacet berš, esas amenge, jedenacet, ta amen zejdzinahas. Oda nadur kadaj jekh ke aver.

Akanakes neve khera adaj, na?

Z. S.: Hej.

Kajse na has. Has kadaj vareso sar vatra abo kavka?

Z. S.: Kaštune khera sas.

Phenda tumaro čhavo, hoj imar čhajorake phirenat te kerel buči ko gadže?

Z. S.: Me man nakerdom dost. *Až priliš.* Pre fabrika čhingeravas o deski, pre fabrika Połankate.

J. S.: Jaj, pes kerlas phari buči. Kernas jon, terne, o Romňija, sa, kadaj dikhes, že sas Romňija a murša sa andre buči, sa avka phirlas. Jedňine kajso, so pre maťersko Romňija esas, že la sas cikno čhavoro, ta khere sas. Ale kala Romňija kernas, sa, oda sar kaštenca pes kerel, kaj pila hin. Sas Połankate, imar nane, zrušinde kada. Kadaj pašones sas. Jekh kilometros pešones. Aňi o autobusis žadno, nič, koda. Pešones. Tosara o *pjatej* andre buči, o *druhej* pale khere. Či jevende, či ňila, o brišind perlas, mušinehas te džal andre buči, kerehas. Dživlas pes no, bo sas love, kerehas.

Hin mek vareso, so tumenge pametinen koja dobatar? So amenge na phendan?

Z. S.: A so? Manušeske savoro avela pre mišľa, že so...

J. S.: Oni se odtamtud rozešli, protože to byl jen jeden rod, jedna rodina, víš? A potom odešly ty... ty její sestry, všechny odešly do Čech. Tyhle tety, ty já ani neznám. Já jsem je nikdy neviděl. A ona jediná zůstala v Komárníku.

Vy jste se sem přivdala?

Z. S.: Ano, přivdala jsem se sem.

Jak jste ho poznala, svého muže?

Z. S.: On chodil k nám. Byl malý, hráli jsme si spolu.

R. S.: Přes internet.

(smích)

J. S.: (smích) Chodili po muzikách, víš jak. Mládež, kluci. Každý si takhle najde ženu.

Tady bydleli Romové jen tady, jak bydlí teď?

Z. S.: Ano. Romové bydleli na tomhle místě.

A tady bydlelo více Romů než v Miroli?

Z. S.: Ano. My děti jsme se takhle scházely, už jsme byli větší, dvanáct let nám bylo, jedenáct, tak jsme se scházeli. Tady to nebylo daleko, jeden k druhému.

A teď jsou tu nové domy, že?

Z. S.: Ano.

Dříve tu takové nebyly. Bylo tady něco jako osada nebo tak?

Z. S.: Dřevěné domy tu byly.

Váš syn říkal, že už jako malá holka jste chodila pracovat ke gádžům.

Z. S.: Já jsem se napracovala dost. Až příliš. Ve fabrice jsem řezala desky, ve fabrice v Poľaně.

J. S.: Jaj, to byla těžká práce. Chodili dělat, ony, mladí, ženské, všichni, vidíš to, že i ženské i chlapi, všichni byli v práci, chodili takhle všichni. Jenom ty ženské, které byly na mateřské, že měly malé dítě, tak ty byly doma. Ale ostatní ženské pracovaly, všechny, to se dělalo se dřevem, na pile. Ta byla v Poľaně, už nefunguje, už tu fabriku zrušili. Odsud to bylo blízko. Jeden kilometr pěšky. Ani žádný autobus, nic. Pěšky. Ráno v pět do práce, ve dvě zpátky doma. V zimě, v létě, za deště, musel jsi jít do práce, pracoval jsi, normálně. Žilo se, protože byly peníze, chodil jsi do práce.

Je ještě něco, co si z té doby pamatujete? Co jste nám neřekla?

Z. S.: A co? Člověku tak přijde na mysl všechno možné, že co...

Pametinen tumenge mek angle vojna, sar oda has? Sar pes dživlas a kavka?

J. S.: Angle vojna, angle vojna. Pamecines dareso?

Z. S.: Ta kaj me. So.

J. S.: Ta so, lake das ochto berš sas, so šaj džanel.

Z. S.: Khere na somas, ta so, me džavas maškar o raklijora.

J. S.: Džanes, darekana kavka sas, že sas čhajorake kajse ochto berš, deš berš a imar la denas o rodiča te služinel ko gadže, džanes? Kavka sas, jon buter maškar o gadže sas sar khere.

A tumen phendān, hoj raklijorenca sanas buter?

Z. S.: Ta pro gav samas, o pheña phirnas pal e buti a me, so somas cikni, džavas maškar o raklijora. Taj calo dives. Avavas rači khere, avenas manca o raklijora, odprovdzinenas man, avavas khere, kerlas e daj than, pašľuvavas, tosara to samo isto, ušľavas sig: „Denaš ko raklijora!“ Ta kamaratki.

J. S.: *Domaci uloha* na pisinlas. (smích)

(smích)

Z. S.: Jaj, andre škola na phiravas.

Na phirenas?

Z. S.: Ta, na phiravas, bo na sas možnost te džav andre škola. Na sas rentos. Pindrange, ta so že sas jevend, mrazos. A pindrangi džavas, ča pes pal mande livinlas. O pindre zamarchomen. No, avavas ke gadži, roztaľuvavas. Avka bavinahas amen kodoj le raklijorenca, maj imar sas mange deš berš. Ta imar phiravas pre maľa. Pojednľinlas man o dad. Jedňinlas avri zarnos, bandurki, kaj so jekh aver. Phiravas dži ko jejsos medig až o jiv na perlas.

A o dad tumaro phirlas te kerel buti varekaj?

Z. S.: O dad khere sas.

Khere sas?

Z. S.: Hej.

J. S.: Kovaľis esas.

Kovaľis esas? Ta o gadže pes kavka na odcirdenas le Romendar. Ke tumende.

Z. S.: Ta sar samas ciknore, narodzisaľuvahas, o gadže džanas amenge te ikerel a e mama mindri phirlas le gadženge.

A ľikerel pes oda kavka dži akanakes? Hoj o gadže phiren le Romenge kirvenge?

J. S.: Ta imar kavka akaj nane, bo imar o Roma kavka na vičinen, aľe, prikľad kadaj k'amende Komarňikate, kadaj o Roma le gadženca, oda jedna ruka, rozumines. Kadaj ņiko, že oda žadno diskriminacija, so hin. Na, kadaj na. Le

Pamatujete si, jak to bylo ještě před válkou? Jak se žilo a tak?

J. S.: Před válkou, před válkou. Pamatuješ si něco?

Z. S.: Jak bych mohla, co.

J. S.: Víš co, jí bylo asi osm let, co může vědět.

Z. S.: Doma jsem nebyla, tak co, já jsem chodila mezi neromské holky.

J. S.: Víš, kdysi to bylo tak, že holce bylo osm let, deset let a už ji rodiče dávali sloužit ke gádžům, víš? Tak to bylo, no, takže oni byli více mezi gádžema než doma.

A vy jste říkala, že jste byla více s neromskými holkami?

Z. S.: Bydleli jsme ve vesnici, sestry chodily pracovat a já, já jsem byla malá, chodila jsem mezi neromské holky. A na celý den. Přicházela jsem večer domů, holky mě doprovázely, přišla jsem domů, máma mi ustlala postel, lehla jsem si a ráno to samé. Vstávala jsem brzy: „Běž za holkama!“ To byly všechno kamarádky.

J. S.: Domácí úkoly nepsala. (smích)

(smích)

Z. S.: Jaj, do školy jsem nechodila.

Nechodila jste?

Z. S.: Tak nechodila jsem, protože nebyla možnost, abych do školy šla. Nebylo oblečení. Pořád bosé, to je jedno, že byla zima, mráz. Běhala jsem bosá, jen se za mnou prášilo. Nohy zmrzlé. Přišla jsem ke gádžovce, zahrála jsem se. Tak jsme si tam hrály s těmi holkami, už mi bylo skoro deset let. To už jsem chodila na pole. Dohodl to táta, vyjednal za to obilí, brambory a tak. Chodila jsem až do podzimu, dokud nezačal padat sníh.

A Váš táta chodil někam pracovat?

Z. S.: Táta byl doma.

Byl doma?

Z. S.: Ano.

J. S.: To byl kovář.

Byl kovář? Tak gádžové se tu tak Romů nestranili. U vás.

Z. S.: Tak když jsme byli malí, když jsme se narodili, gádžové nám chodili za kmotry a moje máma chodila zase gádžům.

A dodržuje se to takhle ještě dodnes? Že gádžové chodí Romům za kmotry?

J. S.: Tady už to tak není, Romové už si takhle gádže nezvou, ale, například tady v Komárníku, tady jsou Romové s gádžema jedna ruka, rozumíš. Tady nikdo, tady není žádná diskriminace, co je jinde. Ne, tady ne. S gádžema tady chodíme

gadženca, kadaj amen džas andre karčma, prikľad, pro pivos. Le raklenca karti hrajinas, rozumines. Aľe imar džaha kodoj, imar teleder ke Svidňika, kodoj imar *rozdiľ*, no.

Z. S.: Akanakes imar o phrala pheňake džan te ikerel. A kavka. Imar pengere. No, poden tumenge mek duma a me imar džav pal o čhavo.

Ta paľikeras tumenge.

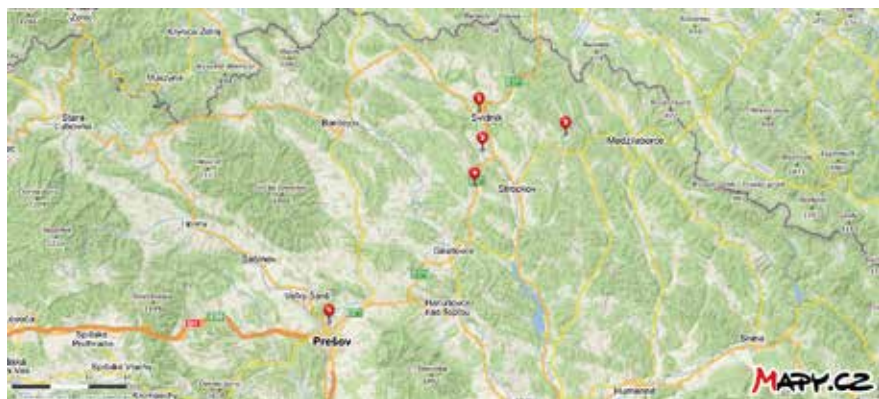
Z. S.: *Hej*. (smích)

do hospody, například, na pivo. S klukama hrajeme karty a tak, rozumíš. Ale když už půjdeš trochu níž, směrem na Svidník, tam už je to rozdíl.

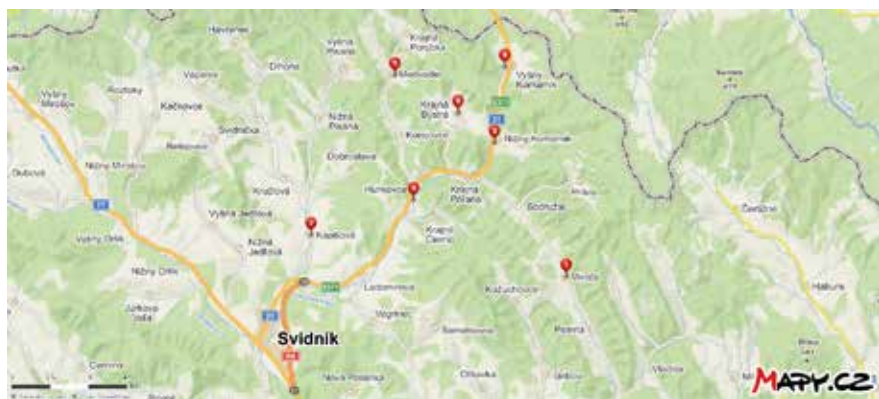
Z. S.: Teď už chodí za kmotry sourozenci. A tak. Už mezi sebou. No, vy si ještě popovídejte a já už jdu za klukem.

Tak vám děkujeme.

Z. S.: *Hej.* (smích)

Obr. 2: Mapa s vyznačenými místy, která jsou zmíněna v textu a ve vzpomínkách paní Sivákové. Značka č. 1 – okresní město Svidník; značka č. 2 – obec Mestisko; značka č. 3 – obec Staškovce; značka č. 4 – obec Šarišský Štiavnik; značka č. 5 – městská část Solivar (Prešov). (Zdroj: www.mapy.cz, úpravy J.O.).

Obr. 3: Mapa s vyznačenými místy, která zmiňuje paní Siváková v kontextu evakuace z obce Miroľa. (Zdroj: www.mapy.cz, úpravy J.O.).